

DRUŠTVENO PLANIRANJE STRANIH JEZIKA

UDK 800:37.014.5:001.89

1. Ljudi se u svom društvenom životu vezuju u grupe s obzirom na:

- teritorij koji nastanjuju
- rad koji organizirano i kolektivno obavljaju
- zajedničke interese u nekom vidu ljudske aktivnosti
- afektivne spone, srodstvo, itd.

Pojedinac, po pravilu, naizmjenično ulazi u sastav više različitih grupa, ovisno o ustrojstvu njegova radno-profesionalnog, javnog, kulturnog, sportskog i privatnog života te teritorijalnoj pokretljivosti. Uvjet uključivanja u grupu, te djelovanja u njoj, jest sposobnost komuniciranja s ostalim njezinim pripadnicima. Grupa i njezin pripadnik društveno opstoje i djeluju zahvaljujući tome što pomoću zajedničkog instrumenta komunikacije, koji nije ništa drugo doli određeni funkcionalni dio zajedničkog proizvoda jezično-kulturne zajednice¹ — njezin jezik, mogu razmjenjivati sve za tu grupu relevantne informacije i tako utjecati na aktivnosti, ponašanja i mišljenja u grupi. No ne komunicira se samo unutar grupa, nego različite grupe komuniciraju i međusobno. Ne razgovaraju, dakle, strojograditelji samo međusobno, nego i sa zdravstvenim, prosvjetnim, građevinskim i drugim radnicima, s rođacima, navijačima istog kluba, prijateljima, slučajnim poznanicima, itd. U tim razgovorima nemaju teškoća sve dotle dok se kreću u okvirima općedruštvenih, konvencionalnih tema, dakle onoga što možemo nazvati zajedničkim obilježjem života kulturno-jezične zajednice. No čim tema razgovora skrene u područje užeg interesa jedne grupe, na primjer uže struke strojograditelja, oni koji ne pripadaju toj grupi, a prisutni su, nailaze na teškoće u razumijevanju, i time su ometeni u daljem komuniciranju.

Svaki je jezik, u stvari, agregat u kojemu se oko univerzalne jezgre nadograđuju slojevi koji služe specifičnim potrebama pojedinih grupa. Sociolingvisti obično kažu da se jezici raslojavaju. Međutim, društvo se raslojava, a jezik proizvode svi slojevi na temelju zajedničke jezične osnove, što nije raslojavanje, nego nadograđivanje. Te slojeve neki lingvisti nazivaju i registrima, a definiraju ih najčešće kao varijacije jezika koje ne ovise o govorniku, nego o upotrebi unutar određenog konteksta ljudske aktivnosti. (Vidjeti: Darbyshire, str. 23; Strang, str. 21.)

2. Nijedna napredna kulturno-jezična zajednica ne može ostvarivati svoj ekonomski, tehnološki, naučni i umjetnički prosperitet u uvjetima posvemašnje izolacije. U ovom razmatranju moramo početi od stvarnosti koja jasno pokazuje da se jezične granice ne moraju poklapati s državnim granicama,

¹ Fishman definira jezičnu zajednicu kao zajednicu čiji svi članovi poznaju bar jedan govorni varijetet i norme njegove korektne upotrebe. Termin varijetet, pak, upotrebljava u značenju »vrste jezika« kao određenje bez vrijednosnog suda. Po njemu, izraz »jezik« nije objektivna i neemocionalna stručna termin. Varijeteti su, pak, regionalni (dijalekti), socijalni (sociolekti), itd. (Vidjeti: Fishman, *Sociologija jezika*, str. 35, 43.)

te da unutar istih državnih granica može biti više jezičnih zajednica, ali i da istu jezičnu zajednicu može podijeliti državna granica. Pisana nam ljudska historija pokazuje da čovjek od davnih vremena nastoji upoznati druge zajednice radi razmjene, najprije dobara, a zatim i ideja. Često razmjenu zamijeni nametanje, ali o tome ćemo kasnije. Međuzavisnost ljudskih zajednica neprestano raste, pa je i komunikacija u svakom smislu sve intenzivnija, a sve to raspolaganje zajedničkim instrumentom razmjene informacija čini uvjetom bez kojega se ne može. A jedini sveobuhvatni takav instrument jest ljudski jezik. Ostali su ograničeni, premda u svojoj domeni mogu biti vrlo efikasni. To istodobno znači da u razvijenim zajednicama društvo mora, jer mu to nalažu okolnosti, voditi određenu politiku i prema stranim jezicima, koja se posebice reflektira u njihovu položaju u obrazovnom sistemu, kulturi u užem smislu i znanosti. Utjecaj stranih jezika na tehnologiju je posredan. Učvršćivanje položaja nekog stranog jezika počinje putem redovitog školovanja, a nastavlja se putem znanstvene i kulturne politike. Otvoren komunikacijski kanal, to jest postojanje znatnijeg broja govornika određenoga stranog jezika u zajednici, znači i mogućnost »uvoza«, ali i »izvoza« ideja iz bilo koje domene ljudskih aktivnosti, pa prema tome i proizvodnje materijalnih dobara, dakle tehnologije.

3. Jezično planiranje je sastavni dio jezične politike, a ona je pak dio kulturne politike u cjelini. Jezik je, osim toga, i konstitutivni element kulture. Pod terminom kultura, koji inače nije jednoznačan, u ovoj raspravi razumijem skup onih povijesnih, umjetničkih i ideoloških obilježja, iskustava i spoznaja, načina života pojedinaca i grupa te običaja zajednice, uključujući u taj sklop duhovnu i dio materijalne proizvodnje, po kojemu se ta zajednica razlikuje od drugih.

Jezik je instrument i kulturnih kontakata. To ne mora uvijek biti strani jezik, jer i vlastiti jezik može preuzeti tu funkciju. Izbor stranog jezika kao instrumenta interkulture komunikacije po pravilu je nametnut objektivnim okolnostima u svijetu. Zemlje koje u određenom povijesnom razdoblju dominiraju svojim ekonomskim, tehničko-tehnološkim, naučnim, umjetničkim, političkim, itd., razvojem u nekim regijama svijeta nameću onima koji im gravitiraju i svoj jezik. To, međutim, ne znači da zemlje koje se ne ubrajaju u dominantne nemaju baš nikakvog izbora i da su puka igračka povijesnih okolnosti. U pogledu praktične jezične politike postoji dovoljan manevarski prostor za razne solucije, među kojima uvijek valja tražiti one optimalne sa stajališta trenutnih i projektiranih potreba društvenog razvitka. To je moguće zato što u svijetu ima više zemalja koje su u pojedinim vidovima ljudske aktivnosti postigle velik napredak, te time potakle druge da s njima uspostavljaju odnose razmjene materijalnih proizvoda i proizvoda duha.

Neke jezike nazivamo svjetskim jezicima jer nisu instrumenti razmjene informacija samo unutar svoje matične jezične zajednice, dakle one koja ih je proizvela ili u nekom razdoblju prihvatila od neke druge zajednice a sada ga i sama proizvodi, nego i instrumenti interkulture komunikacije u većem broju drugih zajednica, kao strani jezici. Status svjetskog jezika ne ovisi o broju njegovih izvornih govornika nego o disperziji govornika kojima je to strani jezik.

Izbor odgovarajućih stranih jezika iz popisa aktualnih svjetskih jezika koji treba da uđu u nastavne planove i programe škola važno je političko

pitanje o čijem rješenju ovise vanjski utjecaji na dalji razvoj društva. Svaki je novi govornik stranog jezika potencijalni komunikacijski kanal u interkulturalnoj razmjeni informacija. Ako je broj potencijalnih kanala velik, rastu mogućnosti njihova aktiviranja. Dakle, ako se strani jezici uče u dovoljnoj mjeri, širom se otvaraju vrata razmjeni ideja i dobara. I obrnuto, ako se ne uče, vrata se zatvaraju a zajednica zapada u izolaciju koja usporava društveni razvitak. No izbor jednih i zapostavljanje drugih svjetskih jezika potiče jedne a smanjuje druge utjecaje, što mora uroditi posljedicama koje se očituju u pojedinim aspektima razvoja.

Planiranje stranih jezika mnogo je važniji dio jezične politike nego što se to u nas shvaća. Mnogo smo osjetljiviji na jezičnu politiku i praksu kad je riječ o materinskim jezicima, što je lako objasniti povijesnim razlozima. No, često se zaboravlja da materinski jezici ne mogu izbjeći utjecajima stranih jezika, koji se najočitiije manifestiraju u posuđivanju, što, naravno, nije razlog planiranja stranih jezika, nego marginalna pojava koja može biti činilac obogaćivanja vlastitog sistema, ali i parazitarni fenomen. Naime, ako posuđenica, na primjer, popunjava prazninu u popisu leksičkih jedinica koja je nastala uvozom ili stvaranjem novih predmeta za koje nije bilo imena, onda je to bogaćenje. No ako se posuđenica nameće kao paralelna jedinica postojećoj jedinici iz materinskog jezika, radi socijalne diferencijacije između interesnih grupa unutar jezične zajednice — onda je to parazitizam.

Jezična politika mora biti globalna, to jest mora voditi računa o jeziku većinskog naroda u društvenoj i političkoj zajednici, jezicima narodnosti ili manjinskim jezicima te o stranim jezicima. Naravno, tom tvrdnjom ne želimo umanjiti značenje brige o materinskom jeziku, kao primarnom i jedinom univerzalnom instrumentu komunikacije unutar jezične zajednice, u odnosu prema stranom jeziku, koji je uvijek samo sekundarni, a s obzirom na broj govornika i funkcije ne samo sekundarni, nego i ograničeni instrument komunikacije unutar te zajednice. Ipak, premda jedan društveni problem može imati manje značenje od drugog problema, sad tim ne prestaje biti problem o kojemu se društvo mora brinuti. U nas strani jezici nisu prepušteni stihiji, što je vidljivo iz njihova mjesta u obrazovanju. No drugo je pitanje kakve su stvarne osnove te brige i da li nam je nauka ponudila efikasan instrumentarij za vođenje jezične politike i planiranje stranih jezika.

4. Naš poznati lingvist Dubravko Škiljan navodi da se danas u svijetu, prema nekim procjenama, govori oko 3000 jezika. (Vidjeti: Škiljan, str. 20.) No od tog broja, procjenjuje se, samo oko 500 jezika ima i svoje pismo. Literarna tradicija, pak, stvorena je samo na oko 200 jezika. U tom mnoštvu jezika po najmanje 50 000 000 govornika ima samo 17 jezika. Međutim, i od tih jezika s vrlo brojnim jezičnim zajednicama samo se malo jezika može uvrstiti u takozvane svjetske jezike. U govoru na 67. kongresu esperantista u Amsterdamu 1982. godine Mustapha Masmudi iznio je podatak da se danas više od dvije trećine publikacija u svijetu uređuje samo na pet jezika: engleskom, ruskom, španjolskom, njemačkom i francuskom.² Ali ni među tim jezicima nema ravnoteže. Oko 60% znanstvene komunikacije odvija se na engleskom jeziku, koji je materinski jezik manje od 10% stanovništva svijeta.

² Vidjeti: »Tempo«, glasilo Saveza za esperanto Hrvatske, br. 3, 1982, str. 5 — 8.

Međujezični odnosi odraz su političkih i ekonomskih snaga u svijetu. Kako se mijenjaju odnosi snaga, tako se mijenjaju i položaji jezika iz kojih stoje te snage. Iza pojedinog jezika ne mora stajati samo autohtona jezična i kulturna zajednica. Prisjetimo se samo latinskog u srednjem vijeku, koji je sve do 19. stoljeća bio u Evropi jezik nauke i politike. Iza njega je stajala moć katoličke crkve, koja nije dopuštala, i još ne dopušta, da taj jezik prijeđe među mrtve jezike, jer održava jezičnu zajednicu koja nije ni nacionalna ni kulturna, već primarno ideološka, odnosno religiozna.

Neravnopravnost jezika posljedica je neravnopravnosti u ekonomskim i političkim odnosima u svijetu. Povijest kolonijalizma nedvosmisleno pokazuje da je položaj nekog jezika i prvorazredno političko pitanje koje, na žalost, ne mimoilazi ni znanost, koja se nerijetko trudi da opravda određenu politiku. Superiorni položaj nekog jezika u danom povijesnom razdoblju uvijek je poticao razvijanje kvazinaučnih teorija o superiornosti određene rase ili nacije. Tako se realni odnosi različitosti ideologiziraju i transformiraju u odnos superioran prema inferioran, što se zatim povezuje s teorijama o povijesnim zadacima određenih naroda da uređuju svijet po svojim mjerilima.³

5. Na politiku prema stranim jezicima utječu razni činioci koje bismo mogli podijeliti na vanjske i unutrašnje. Vanjski su činioci posljedica stvarnog položaja i značenja određenog jezika u suvremenim civilizacijskim tokovima svijeta ili neke regije.

Za naš odnos prema nekom od takozvanih svjetskih jezika odlučni su ovi momenti: njegov položaj i značenje u svijetu, njegov položaj i značenje u Evropi, njegov položaj i značenje u onim regijama u kojima su jasno izraženi interesi za uspostavljanje čvrstih odnosa u nekim djelatnostima. Naravno, svaki strani jezik moramo procjenjivati s obzirom na sva tri navedena momenta, što je zacijelo vrlo složen postupak. Izbor odgovarajućega stranog jezika morao bi ovisiti o stupnju njegove upotrebljivosti u razvijanju određenih odnosa s drugim zemljama u usporedbi s drugim stranim jezicima. U taj izbor nije dovoljno ugraditi samo trenutno stanje u interkulturnoj razmjeni informacija, nego i vlastite projekcije usmjeravanja komunikacijskih tokova i anticipaciju promjena.

Engleski jezik danas je na prvom mjestu među svjetskim jezicima koji se u nas uče. Vanjski je razlog taj što ima najviši stupanj upotrebljivosti u interkulturnoj komunikaciji. Uzmimo, na primjer, naše odnose s Indijom. Poznato je da s tom zemljom gajimo praktično od njezina stjecanja nezavisnosti vrlo dobre političke odnose, a imamo i značajne ekonomske pa i kulturne interese, ali ipak ne uvodimo hindi u naše škole. Razlog je jednostavan — s tom mnogoljudnom zemljom možemo bez teškoća komunicirati na engleskome. A na engleskome možemo komunicirati s vrlo mnogo drugih zemalja u kojima se uči engleski i u kojima određeni broj ljudi njime vlada. Stoviše, u nekim je zemljama engleski praktički postao drugim jezikom (npr. Nizozemska, Danska, Švedska i dr.) te stekao status univerzalnog instrumenta interkulture komunikacije. S druge pak strane, učenje njemačkog jezika u nas je više posljedica vrlo intenzivnih sadašnjih privrednih, znanstvenih, tehničko-tehnoloških, kulturnih i socijalnih veza (prisjetimo se samo broja radnika

³ Louis-Jean Calvet u svojoj knjizi *Linguistique et Colonialisme*, Payot, 1974 (prijevod izdao BIGZ, 1981), lucidno i fundirano raspravlja o tom aspektu međujezičnih odnosa.

migranata u Zapadnoj Njemačkoj i Austriji) sa zemljama njemačkoga govornog područja Evrope, te povijesnih veza, nego značenja tog jezika u svijetu. Činjenica da se s njemačkim govornim područjem može komunicirati i na engleskome nije dovela do eliminacije njemačkog, nego samo do smanjivanja njegova značenja u našoj praktičnoj jezičnoj politici.

Odmjeravanje stvarnih potreba za engleskim ili njemačkim jezikom tako se povezuje s vaganjem važnosti naših veza u raznim područjima ljudskih djelatnosti u svijetu i Evropi te kvalitetom tih veza. Naime, sigurno je u komunikaciji s njemačkim govornim područjem kvalitetnija veza na njemačkome nego na engleskom jeziku, a mi tu činjenicu nedvojbeno respektiramo i smatramo da je u ovom slučaju kvaliteta komunikacije za nas još uvijek važna. Ovaj smo primjer uzeli samo kao ilustraciju, ne zanemarujući činjenicu da se u našim školama obavezno uče još dva svjetska jezika — ruski i francuski.

O odnosu između engleskoga i njemačkoga možemo reći i ovo: potreba za učenjem engleskoga temelji se, prije svega, na vanjskim činocima (to je univerzalni jezik za specifične potrebe u zrakoplovstvu, pomorstvu i informatici); potreba za učenjem njemačkoga također se osniva na vanjskim činocima (intenzivna razmjena u ekonomiji i tehničko-tehnološkim informacijama s njemačkim govornim područjem) ali i unutrašnjim (povijesne veze zapadnih dijelova SFRJ s njemačkim govornim područjem i uloga tog jezika u kulturnom razvitku). Ovo raščlanjivanje potkrepljuje i to što nema mogućnosti supstitucije kad je riječ o unutrašnjim činocima. Kad je riječ o povijesnim vezama, jasno je da engleski ne može zamijeniti njemački, jer je, na primjer, proučavanje naše historijske baštine u bečkim arhivima moguće samo na njemačkome i latinskome. No, kad je riječ o vanjskim činocima, moguće je provesti supstituciju, što ne znači da je i mudro, jer se tehničko-tehnološki i ekonomski odnosi s njemačkim govornim područjem mogu održavati i na engleskome.

Očito je da svaki svjetski jezik moramo odmjeravati s obzirom na svrhu učenja. Strani jezik u nas ima općeobrazovno značenje, ali i važnu funkciju u obavljanju stručnih poslova. Jačanje jezičnog potencijala naše zajednice učenjem većeg broja svjetskih jezika ujedno je i obrana od upadanja u neokolonijalni odnos prema nekoj svjetskoj sili. (Karakteristika je kolonijalizma da nameće jezični monopol kolonijalne sile i priječi prodor konkurentskih jezika). Monopol jednog jezika povlači za sobom, kao logičnu posljedicu, upadanje u sve veću ekonomsku i tehničko-tehnološku zavisnost od zemalja s kojima se na tom jeziku može komunicirati.

6. U uvodnom smo dijelu rekli da je jezik instrument komunikacije, što znači da može, iako je i sam sistem, funkcionirati kao element nekoga složenijega komunikacijskog sistema. Konceptiju takvog sistema dao je Lasswell⁴ (1948). Opisao je pet osnovnih aspekata:

1. TKO (pošiljalac poruke — emitent ili adresant),
2. ŠTO KAŽE (sadržaj onoga što se prenosi, odnosno poruka),
3. KOJIM KANALOM (obuhvaća medije i instrumente),
4. KOME (primalac ili primaoci poruka — adresati),
5. S KAKVIM POSLJEDICAMA (efekti poruke).

⁴ Harold D. Lasswell *The Structure and Function of Communication in Society*, prema: Sauvant — Mennis, *Socio-kulturne investicije i međunarodna politička ekonomija odnosa Sever-Jug: uloga transnacionalnih kompanija*, »Marksizam u svijetu«, br. 11-12, 1981.

Taj nam model ne bi odgovarao u analizi komunikacije pomoću prirodnih jezika, ali je dovoljno jasan za proučavanje interkulturalne komunikacije s obzirom na različite interese aktera u procesu, koji mogu biti kulturni, ekonomski, znanstveni, tehnički, itd.

U komunikaciji pomoću jezika instrument je definiran — to je jezik na kojemu se razmjenjuju semantičke informacije. (U procesu komuniciranja pomoću jezika razmjenjuje se čitav sklop informacija, kako jezičnih, tako i nejezičnih. Informacija je saznanje o objektivnoj stvarnosti a nosi je neki materijalni signal. Sve što eliminira neizvjesnost je informacija. Prema tome, u informacije se ubrajaju i nesignifikativne jedinice, kao fonemi u govoru i grafemi u pismu, kontekstualne informacije i, najvažnije, koje su jezični nosioci značenja — semantičke. Dok su jedne bitne za prepoznavanje signala, druge omogućavaju adresatu dekodiranje.) Mediji, međutim, mogu biti različiti — zrak kada su sudionici komunikacije prostorno blizu, papir i olovka kad su daleko, radio-valovi, itd. Adresant, zahvaljujući tome što vlada jezikom, semantičku informaciju koju želi uputiti adresatu oblikuje u uređeni skup signala — poruku. Poruka prolazi kanalom, izložena šumovima, i dolazi do adresata više ili manje deformirana, koji na temelju onoga što je svojim slušnim aparatom (ako je komunikacija razgovor) registrirao rekonstruirao poruku, to znači prepoznaje signale, te zatim iz nje izvlači semantičku informaciju, to jest otkriva značenje. Time je proces jezične komunikacije završen i u tom trenutku lingvistika gubi interes za sudbinu semantičke informacije. Međutim, društvo koje planira učenje stranih jezika mora biti zainteresirano za dalju upotrebu primljene informacije, a to je peti aspekt Lasswellova modela. (To što je za opis jezične komunikacije oportuno lučiti poruku od informacije ili obavijesti nije bitno za analizu interkulturalne komunikacije, koja je ishodište planiranja potreba u stranim jezicima, ali je važno za učenje i poučavanje stranih jezika.)

Sa stajališta društvene zajednice, interes za ovladavanje stranim jezicima uvijek je složen, što znači da ga čini više, po pravilu nejednako dimenzioniranih elemenata. Međutim, za interesne grupe u zajednicama koje komuniciraju interes je pretežno jednostavan. Tako će, na primjer, građevinski inženjer iz zemlje X (TKO) uputiti poruku putem stručnog časopisa na jeziku M (KOKIM KANALOM) koja sadrži tehničke informacije (ŠTO KAŽE) potencijalnim interesentima — građevinskim inženjerima i tehničarima iz zemalja X, Y, Z i dr. (KOME), koji će se njome koristiti za produblјivanje svojih tehničkih spoznaja (S KAKVIM POSLJEDICAMA). Uvjet je primanja poruke mogućnost percepcije i vladanja kodom na kojem je upućena — u našem primjeru jezikom M. Adresati mogu, doduše, primiti poruku i posredno, to jest posredovanjem prevodioca koji će poruku transponirati iz izvornog koda (jezika na kojem je govornik izrekao ili napisao tekst) u adresatu poznati kod N (jezik ili neki od jezika kojim vlada). Dakle, da bi se u nekom području ljudskih aktivnosti mogla ostvariti interkulturalna komunikacija između dvije jezične zajednice, barem u jednoj od njih mora netko vladati stranim jezikom.

Opisani je model interkulturalne komunikacije prihvatljivo polazište za utvrđivanje politike izbora stranih jezika. No očito je da u 5. aspektu autor modela misli samo na neposredne efekte poruke. U svaku realnu politiku valja ugraditi i vremenske dimenzije — prošlost, sadašnjost i budućnost. Slabost dosadašnjih izbora jest u zaboravljanju budućnosti, što je donekle i ra-

zumljivo — ta ona je uvijek obavijena velom neizvjesnosti. Ipak, orijentacija na uzak izbor jezika, ili čak samo jedan, objektivno sužava mogućnosti interkulturalne komunikacije — točnije, usmjerava je pretežno u jednom smjeru i zajednicu vodi u sve dublju ovisnost u nizu ljudskih aktivnosti, a ponajviše u proizvodnji. Jezična moć zajednice, osobito kad je riječ o aktualnim svjetskim jezicima, nedvojbeno se odražava i u pojavama tehničko-tehnološke, naučne pa i duhovne zavisnosti ili nezavisnosti. Prodor američke tehnologije u svijet prati širenje engleskog jezika. No činjenica da velik broj sovjetskih znanstvenika vlada engleskim, dok samo poneki američki znanstvenik vlada ruskim, čini američke spoznaje dostupne Sovjetima, a sovjetske teško pristupačne Amerikancima. I to su posljedice različitih jezičnih politika. (I pomanjkanje jezične politike je — politika, ali loša.)

7. Već smo istakli da jeziku ne pristupamo kao cjelini koja se raslojava, nego kao cjelini što je tvore jezični elementi proizvedeni unutar specifičnih potreba interesnih (u njih ubrajamo i profesionalne) grupa na osnovi zajedničkoga jezičnog temelja. Taj zajednički jezični temelj jest jezični sistem po kojem i ti elementi čine taj, a ne neki drugi jezik. »Naše moderno društvo odlikuje se visokom ekonomskom strukturiranošću, zasnovanoj na velikoj raznolikosti i specijalizaciji djelatnosti, čija je, pak, posljedica destrukturiranost društvenih kodova«, kaže Guiraud. (Vidjeti Guiraud, str. 24). Društveni su kodovi, pak, sadržaji jezičnih izraza. Pravila međusobnog ponašanja i društvenog komuniciranja između mornara na brodu i rudara u rudniku nisu ista, što je vidljivo iz nekih specifičnosti njihovih jezičnih aktivnosti, to jest govora, po kojima se razlikuju u okvirima svojih profesionalnih aktivnosti. Na javnome mjestu, međutim, moći će bez ikakvih teškoća komunicirati u okvirima uobičajenih svakodnevnih društvenih aktivnosti i ponašanja.

Po pravilu, pojedinac vlada samo jednim registrom i ne može se bez prethodnog iskustva, to jest učenja u danim okolnostima, uključiti u komunikaciju u nekom drugom registru. Registri su, u stvari, jezična proizvodnja unutar nekog segmenta zajednice samo za specifične potrebe, što znači da imaju u društvenom smislu, ne u komunikativnom, ograničenu funkciju. Jezik neke zajednice, dakle, čini njegova univerzalna jezgra, to jest onaj dio koji proizvodi zajednica u cjelini za ukupnost zajedničkih potreba u komuniciranju svih sa svima, i ti specifični dijelovi — registri.

Jezikom se ovladava postupno. U početku svi uče univerzalnu jezgru, a zatim, ovisno o uključivanju u neku interesnu grupu (profesionalnu, sportsku, političku, religioznu i sl.), i određene registre. Kako su registri nastali na zajedničkom temelju univerzalne jezične jezgre, pokazuju istovjetnost s njim na fonološkom i gramatičkom nivou, te, osim specifične terminologije, i na leksičkom nivou. Ipak, registar je segment jezika koji se može identificirati na osnovi te specifične terminologije, zatim specifične distribucije gramatičkih struktura i specifičnosti u komunikacijskoj funkciji tih struktura. (Vidjeti: Čavić, 1982, str. 185—186.) Naravno, strategija učenja stranih jezika mora slijediti tu logiku ovladavanja jezikom — od univerzalne jezgre do registra. Međutim, najprije treba odabrati onaj strani jezik koji će zadovoljiti potrebe zajednice i pojedinca.

8. Jezična situacija u svijetu pokazuje da u ovom razdoblju engleski dominira i da nema ozbiljnog konkurenta. Prema prostornoj distribuciji govora

nika koji njime vladaju kao drugim ili stranim jezikom najviše se približio statusu svjetskog jezika — to jest univerzalnog instrumenta interkulturalnog i internacionalnog komuniciranja. Danas je u svijetu, po nekim procjenama, oko 700 000 000 govornika engleskog jezika. Od toga broja oko 300 000 000 govornika živi u zemljama u kojima je to za većinu prvi ili materinski jezik (Velika Britanija, SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland, Irska, Južnoafrička Republika), ili drugi jezik značajnog broja govornika povlašćenih klasa u bivšim britanskim kolonijama gdje se upotrebljava kao službeni ili jedan od službenih jezika. Međutim, engleski se uči u zemljama čiji jezici također imaju značajnu ulogu u interkulturalnoj komunikaciji. U Zapadnoj Njemačkoj među učenicima stranih jezika čak je 98% onih koji su se opredijelili za engleski.

Ako se složimo da je svjetski jezik univerzalni instrument interkulturalne komunikacije u globalnim razmjerima, onda ne postoji niti je postojao jezik koji bi mogao ponijeti taj naziv. Ono što nazivamo svjetskim jezicima samo su oni jezici koji u odnosu prema drugim jezicima pokazuju znatno veću teritorijalnu disperziju izvan svoje jezične zajednice i veću funkcionalnu upotrebljivost u koordinaciji međunarodne razmjene, osobito u nekim područjima ljudske djelatnosti.

Dominacija engleskog jezika nedvojbeno je u uzročno-posljedičnoj vezi s funkcioniranjem transnacionalnoga komunikacijskog sistema u kojemu transnacionalne kompanije imaju odlučujuću globalnu ulogu. U međunarodnim investicijama gotovo polovica potječe iz SAD, a gotovo trećina iz Velike Britanije, Japana, SR Njemačke i Švicarske. Od 150-200 najmoćnijih transnacionalnih kompanija preko kojih se ostvaruje oko 50% međunarodnog investiranja gotovo sve imaju sjedišta u pet navedenih zemalja. (Vidjeti: Sauvant-Mennis, str. 79.) Sve tržišne ekonomije u svijetu, osim Japana, većinom zavise od triju novinskih agencija s engleskoga govornog područja koje djeluje u globalnim razmjerima američkih AP i UPI, te britanskoga Reutera. Više od trećine TV-programa većine zemalja uvozi se iz SAD, Velike Britanije i Francuske. Dvadeset i jedna od dvadeset i pet najvećih reklamnih agencija u svijetu nalazi se u SAD ili je vezana uz SAD. Smjer kretanja informacija u svijetu uvelike utječe na tokove roba, znanja i ideja. To znači da razvoj osobito u području tehnike, tehnologije, nauke i ekonomije, ne možemo promatrati izvan mjesta koje pojedina zemlja zauzima u tom svjetskom sistemu komuniciranja. A to mjesto uvelike ovisi baš o komunikativnom potencijalu zajednice koji čine njezin primarni instrument — jezik zajednice, i sekundarni instrumenti — strani jezici.

Pravo na izbor vlastitog puta u političkom i razvojnom smislu ne može se ostvariti ako se zajednica dovede u položaj ovisnosti samo o jednom stranom jeziku. Jezični monopol uvijek znači ograničavanje u izboru kanala kojima protječu informacije i odricanje mogućnosti selekcije informacija prema vlastitim slobodnim procjenama, na osnovi objektivnih, a ne nametnutih potreba. Ako se zajednica ne može opredijeliti za jedan neutralni instrument komuniciranja, poput esperanta, zbog realnog odnosa jezičnih snaga u svijetu, izlaz treba tražiti u višejezičnosti zajednice.

10. U nas učenje stranih jezika nije prepušteno stihiji, nego je sastavni dio ukupne obrazovne politike društva. Na temelju procjena važnosti i potreba pojedinih jezika, u nastavne planove i programe svih stupnjeva obrazovanja uvedeni su engleski, ruski, njemački i francuski kao obavezni sadržaji.

To znači da je poznavanje nekog od takozvanih svjetskih jezika u nas element općeg obrazovanja, ali i potreba u stručnom obrazovanju.

U realizaciji jezične politike, naravno, ima teškoća. Kako nijedan učenik nema mogućnosti da u redovnom obrazovnom sistemu uči odjednom sva četiri jezika — mora birati. Tako u jezičnoj politici subjektivni stavovi prema pojedinim jezicima mogu doći u koliziju s društvenim stavovima, što se u nas i događa. U srpnju 1968. Prosvjetno-kulturno vijeće Šabara SRH dalo je preporuku o učenju stranih jezika, pomoću koje su se između četiri obavezna strana jezika trebali uspostaviti adekvatniji odnosi — to jest engleski i ruski trebalo je učiti po 30% učenika, a njemački i francuski po 20%. U vrijeme donošenja preporuke u gimnazijama SRH engleski je učilo već 49,2% učenika, njemački 25,5%, ruski 18,2%, francuski 6,5% i talijanski 0,6%. Međutim, podaci o učenju stranih jezika osam godina kasnije, dakle 1976, pokazali su da u osnovnim školama engleski uči 53,2% učenika, njemački 33,8%, ruski 10%, francuski samo 3%. Ekspanzija engleskoga, dakle, nezadrživo je nastavljena. Napredovao je i njemački, što se može pripisati, barem dobrim dijelom, velikom interesu za privremeno zapošljavanje u Zapadnoj Njemačkoj. (Istodobno se, što je paradoksalno, njemački gotovo izgubio u nekim izrazito turističkim područjima gdje većina gostiju dolazi baš s njemačkoga govornog područja, na primjer u Splitu.)

U travnju 1976. godine održana je međurepublička i međuopćinska konferencija o učenju stranih jezika na razini prosvjetno-pedagoških službi. Na konferenciji je predloženo, na prvome mjestu, da »politika zastupljenosti stranih jezika treba da proistječe iz općedruštvenih potreba i potreba udruženog rada i da se temelji na sistematskom praćenju kretanja potreba u zemlji i izvan nje«. No pokazalo se da između namjera i želja pojedinaca, koje su se izražavale u različitim oblicima pritiska na škole radi uvođenja određenoga (najčešće engleskog) jezika, i utvrđene jezične politike vlada raskorak, za čije prevladavanje nije nađen adekvatan instrument.

Nešto više od deset godina nakon spomenute preporuke Prosvjetno-kulturnog vijeća Sabora SRH počinje postupak donošenja društvenog dogovora o učenju stranih jezika (koji je potpisan u studenom 1978.) prema kojemu na teritoriju jedne općine nijedan od četiri obavezna strana jezika ne bi smjelo učiti više od 40% ni manje od 15% od ukupnog broja učenika osnovnih i srednjih škola. Praktične su implikacije provođenja toga dogovora: obuzdavanje ekspanzije engleskog jezika, ali i veće respektiranje stvarnog odnosa snaga u međunarodnom komuniciranju nego što je to bio slučaj s preporukom, te dovođenje u realniji položaj ruskog i francuskog jezika. Društveni dogovor je strane jezike općenito doveo u povoljniji položaj i time što potiče i fakultativno učenje stranih jezika na teret društvenih sredstava, uključujući i klasične jezike — latinski i grčki. Najnoviji podaci za 1982/1983. godinu pokazuju da u osnovnim školama engleski uči 52,9% učenika, njemački 29,5%, ruski 11%, a francuski 6,6%, što znači da, usprkos društvenim nastojanjima, nije bilo značajnijih pomaka.

Društveni dogovor je, svakako, vrlo značajan dokument jezične politike, čije stvarne efekte tek treba proučiti. Ipak, njegove je odredbe nužno staviti pod sociolingvističku lupu da bismo ga mogli i ocijeniti. Analizu možemo, pak, provesti tek nakon izrade kriterija vrednovanja, utemeljenih na ciljevi-

ma razvojne politike društva, u čijoj funkciji mora biti i jezična politika, te na spoznajama glotodidaktike.

Jezična politika u nas mora polaziti od težnji razvojne politike društva za što većom tehničkom, tehnološkom, naučnom i ekonomskom samostalnošću, što je važan element politike nesvrstavanja u međunarodnim odnosima. No kako su nesvrstanost i razvojna samostalnost uvjetovane sposobnošću otvaranja prema svijetu u cjelini, a ne samo prema nekim njegovim dijelovima, nužno je komunicirati s velikim brojem zemalja, što omogućuje samo velika jezična moć zajednice.⁵ Ona zacijelo zavisi od više činilaca, od kojih ćemo neke navesti:

1. broj govornika stranih jezika u zajednici;
2. ukupan broj stranih jezika kojima, u zadovoljavajućoj mjeri, vlada određeni, društveno značajniji broj govornika u zajednici;
3. raznovrsnost jezičnog znanja ukupnog broja govornika pojedinoga stranog jezika (poznavanje raznih registara);
4. optimalan izbor stranih jezika kojima vladaju govornici pod 1.

Problem optimalnog izbora izuzetno je važan, te je nužno na njemu se više zadržati. Činjenica da od velikog broja jezika u svijetu samo malo njih sudjeluje u međunarodnoj i interkulturnoj komunikaciji, a to znači izvan graničnih područja susreta dvaju jezika i dvaju kultura gdje radi komunikativnih potreba dio populacije upotrebljava drugi jezik, nameće potrebu da se biraju oni strani jezici koji će najviše zadovoljiti raznolikost potreba u međunarodnoj komunikaciji. Procjena korisnosti uvođenja određenog stranog jezika u škole mora polaziti od:

- a) njegove upotrebljivosti u međunarodnoj i interkulturnoj komunikaciji,
- b) posebnog značenja pojedinog jezika u određenom području ljudskih aktivnosti (na primjer jezik struke),
- c) stupnja do kojeg pojedini jezik može zadovoljiti općekulturne i profesionalne potrebe pojedinca.

U našoj svakodnevnoj jezičnoj politici ima teškoća ne samo zbog raskoraka između individualnih želja i društvenih potreba u stranim jezicima, nego i zbog raskoraka između jezika koji se uče kao općebrazovni sadržaj u osnovnoj školi i onoga koji ima posebno značenje unutar određene struke za koju se pojedinac opredjeljuje u usmjerenom obrazovanju. Naime, dobro je poznato da nisu ni u najrazvijenijim zemljama podjednako razvijene sve tehnologije i sve znanstvene discipline, i da su općenito u nekim područjima ljudskih aktivnosti određeni jezici potrebni od drugih. Prema tome, apriorno utvrđivanje postotaka učenja stranih jezika za učenike svih struka nema mnogo smisla, a to za dio učenika koji napuštaju osnovnu školu znači mogućnost počinjanja učenja novog stranog jezika, uz onaj koji su već počeli učiti u osnovnoj školi. Istraživanje s kraja 1974. godine pokazalo je da se u tečajevima stranih jezika izvan redovnoga obrazovnog sistema među visokostručnim kadrovima uključuje oko 65% onih koji su motivirani profesionalnim razlozima — korištenjem stručne literature. (Vidjeti: Ignjatić, str. 183.) Očito neke su od objektivnih teškoća u zadovoljavanju potreba u učenju stranih jezika i og-

⁵ Izraz »jezična moć zajednice« posudio sam od R. Katičića. (Vidjeti: Katičić, *Oko temelja jezikoslovlja*)

raničenja koja nameću ukupni obrazovni sadržaji zbog kojih ostaje relativno malo prostora i za učenje jednog stranog jezika, a da se ne govori o dva. U svakom slučaju, može se konstatirati da su u nas učinjeni prvi koraci u provođenju realnije jezične politike prema stranim jezicima, ali i to da se još temelji na procjenama za koje nedostaju pouzdane stručne i znanstvene podloge, te da je, radi daljnjeg društvenog razvoja, važno ozbiljno prionuti na izradu instrumentarija pomoću kojeg će se strani jezici moći ugraditi u razvojne planove društva.

LITERATURA

- Benović Slavko, *Strani jezik u funkciji rada i opće kulture čovjeka*, »Strani jezici«, br. 7, 1979.
- Calvet, Louis-Jean (Kalve, Luj Žan), *Lingvistika i kolonijalizam*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1981.
- Čavić, Edita, *Sintaksičke osobenosti engleskog jezika u oblasti informatike*, »Savremena administracija«, Beograd, 1982.
- Darbyshire, A. E., *A Description of English* Edward Arnold Publishers, Ltd., London, 1967.
- Fishman, Joshua A., *Sociologija jezika*, IGKRO Svjetlost OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1978.
- Guiraud, Pierre (Giro, Pjer), *Semiologija*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1975.
- Ignjatić, Zdravko, *Društvena motivacija učenja stranih jezika kod polaznika u vanškolskim jezičnim ustanovama*, Zbornik radova *Jezik u društvenoj sredini*, Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Novi Sad, 1976.
- Katičić, Radoslav, *Oko temelja jezikoslovlja*, »Suvremena lingvistika«, br. 9, Zagreb, 1974.
- Kolka, Aleksandar, *Društvo i strani jezici*, »Obrazovanje i rad«, br. 3, 1982.
- Lasswell, Harold D., *The Structure and Function of Communication in Society*, »Communication of Ideas«, izd. L. Bryson, New York, Harper, 1948 (prema: Sauvant-Mennis)
- Masmudi, Mustapha, *Veliki izazov*, »Tempo«, Glasilo Saveza za esperanto Hrvatske, br. 3, 1982.
- Sauvant, Karl P. — Mennis, Bernard, *Socio-kulturne investicije i međunarodna politička ekonomija odnosa Sjever-Jug: uloga transnacionalnih poduzeća*, »Marksizam u svetu« br. 11—12, 1981., izd. NIRO Komunist, Beograd.
- Strang, Barbara, *Modern English Structure*, Edward Arnold Publishers/ Ltd., London, 1968.
- Škiljan, Dubravko, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.